

Наталія ТЕЛЕГІНА,
orcid.org/0000-0002-3181-6745
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) teleginanatalia@yahoo.com

ІСТОРИЧНИЙ ХРОНОТОП У РОМАНІ ТОНІ МОРРИСОН «А МЕРСИ»

Сучасні літературознавчі дослідження суттєво розширюють горизонти уявлень про художній час і простір. Хронотоп розглядається як невід'ємний компонент авторської картини світу. Вивчення хронотопу як формально-змістової категорії її аналіз його видів набуває дедалі більшої популярності у сучасному літературознавстві.

Мета дослідження – розглянути роман Тоні Моррісон «А Мерси» під кутом зору історичного хронотопу, що забезпечить новизну погляду на цей багатогранний роман.

У статті показано, що події, описані у романі, вкладено у конкретні часові та просторові рамки. У романі спостерігається велика кількість прикмет часу, характерних для певного простору в конкретний історичний період – XVII століття. Проблематика, конфлікти, зображені події, побут і поведінка героїв є типовими для штатів Північної Америки XVII століття. Через окремі історії життя проглядається рух історії – позбавлення кольорового населення прав і свобод, узаконення рабства й укорінення його у свідомості колонізаторів. Час у романі представлений у вигляді відрізків, але вони зливаються у єдиний історичний процес.

Проблематика твору виростає із множинних ознак часу: закони, прийняті у XVII столітті, які захищали права білих і повністю позбавляли прав африканців, шляхи поневолення представників корінного населення, боргове рабство нужденних білих переселенців, способи постачання рабів на континент, нелюдське ставлення до рабів. Ознакою XVII століття є і насиченість простору різноманітними релігійними спільнотами, більшість із яких характеризується крайніми пуританськими поглядами, забобонами й обмеженістю. Тоні Моррісон вводить у світ роману і таке типове для Америки XVII століття явище, як «полювання на відьом». Автор ставить у центр конкретних життєвих ситуацій історичні явища, які надалі визначили долі і людей, і країни загалом. Складності та причини переселення у Новий Світ європейців показані на базі історій життя Джейкоба та Ребекки. В останній частині роману через розповідь матері Флоренс про те, як вона опинилася у Новому Світі, розкриваються шляхи та жахливі методи постачання рабів. Часопростори персонажів слугують відправною точкою для розгортання сюжету, оскільки саме час і простір об'єднують ці розрізнені історії у єдине ціле відповідно до задуму автора. Історичний хронотоп у цьому романі дає змогу читачеві усвідомити трактовку автором специфіки зображеного історичного періоду як періоду становлення і легітимізації рабства на території Північної Америки.

Ключові слова: хронотоп, рабство, ознака, історичний, специфіка, раби, колонізатори.

Nataliya TELEGINA,
orcid.org/0000-0002-3181-6745
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) teleginanatalia@yahoo.com

HISTORICAL CHRONOTOPE IN TONI MORRISON'S NOVEL "A MERCY"

Modern literary analyses have significantly improved the knowledge of the configuration of time and space in a literary work and consequently have expanded the awareness of the importance of the chronotope for its comprehension. Nowadays chronotope is considered to be an indispensable component of the author's view of the world.

The objective of this investigation is to analyze Toni Morrison's novel "A Mercy" from the perspective of the historical chronotope which hasn't been done yet.

The investigation proves that the happenings described in the novel fall within the framework of the definite time and space and could take place only within the framework of this time and space. A great number of the characteristic signs of the definite space in the definite historic period are observed in the novel. The problems, conflicts, the developments and the characters' behaviour are typical for North American states of the XVII century. Through the prism of the historical chronotope the author managed to depict the reality of the XVII century New World in detail. Separate life stories reveal the historical development and historical perspective – the process of depriving the coloured people of any rights and freedom, the legitimisation of slavery and its taking roots in the colonizers' minds.

The range of problems touched upon in the novel grew out of the multiple signs of the times: the laws taken in the XVII century that defended the rights of the white colonizers and totally deprived of any rights the Africans brought to North America; attempts to enslave the native people of the continent; delivering slaves to the continent; the inhuman treatment of the slaves. Another sign of the XVII century North America is the variety of religious communities most of which are characterised by prejudices and narrow mindedness. Toni Morrison introduces into the novel such typical phenomenon of the XVII-th century as witch hunt. The author centres life situations around historic events and phenomena which define both peoples' fates and the fate of the country. The difficulties and the reasons for the Europeans' moving to the New World are shown on the basis of Jacob and Rebekka's stories, and the life story of Florens's mother reveals the ways and horrible methods of supplying slaves to the New World.

The chronotopes of the characters serve as the starting point for unfolding the plot as it is the time and space that join their fragmented stories into a single entity in accordance with the author's plan. The historical chronotope enables the reader to grasp the author's treatment of the depicted historical period as the period of the spreading and legitimization of the slavery on the territory of North America.

Key words: *chronotope, slavery, sign, historical, peculiarities, slaves, colonizers.*

Постановка проблеми. Роман «A Mercy», опублікований у 2008 році, є менш дослідженим, ніж інші романи лауреата Нобелівської премії Тоні Моррісон, але цей глибокий і самобутній твір заслуговує на більшу увагу і більш детальний аналіз дослідників. Оскільки дія роману відбувається у XVII столітті на території штатів Північної Америки до їх об'єднання в одну державу, історичний хронотоп набуває особливого значення для розгортання сюжету. Історичний хронотоп викликає інтерес і у плані поглиблення сприйняття авторського розуміння специфіки історичного періоду й авторського осмислення шляхів розвитку країни.

Аналіз досліджень показав, що творчість Тоні Моррісон є популярною темою як серед зарубіжних, так і серед вітчизняних літературознавців. Великий внесок у дослідження творчості цієї видатної письменниці зробили Ларс Екстейн, Джон Дюваль, Сюзана Вега-Гонсалес, Вен-Чінг Хо, Філіп Пейдж, Маріанджела Палладіно, Гжегош Котецьки, В. Кучумова, С. Пухната, О. Карасик, Н. Висоцька та ін. О. Карасик віднесла роман «A Mercy» до історичного жанру. Джайя Шривастава приділила увагу психологічному аспекту цього твору (Shrivastava, Varghese, 2016). Я. Бистров і Н. Телегіна розглядали цей роман як поліфонічний твір, проводячи паралель між його структурою та структурою фуґи, зауваживши, що більшість досліджень цього роману базувалися на психологічному підході: «Most previous studies on Toni Morrison's A Mercy were based on psychological approaches to the novel, the exploration of psychological insights into the parent-child bond, the characters' physically traumatic selfhood, and the psychological aspect of betrayal» (Bystrov, Telegina, 2020: 284).

Поняття хронотопу в літературознавстві ввів М. Бахтин, виокремивши його як взаємозв'язок часових і просторових відносин у художньому творі. М. Бахтин переконливо довів, що худож-

ній світ не може існувати поза часом і простором, а це робить хронотоп одним із найважливіших елементів художнього твору. М. Бахтин зазначав, що у хронотопі художнього твору важливе місце посідають просторові та часові прикмети, які зливаються в осмислене та конкретне ціле. Час у творі може згущатися, ущільнюватися, ставати художньо-зримим; простір же – інтенсифікуватися, входити у рух із часом, сюжетом, історією. Ознаки часу відкриваються у просторі, а простір осмислюється і вимірюється часом. Тому художній хронотоп, на думку дослідника, може бути охарактеризований саме цим перетином і злиттям ознак (Бахтин, 1975: 235). Дослідженню ролі хронотопу в художніх творах присвятили свої роботи Д. Лихачов, Н. Копистянська, Я. Гуревич, Н. Юрасова, В. Кухаренко, О. Шупта-В'язовська та інші науковці. Ю. Лотман приділяє більшу увагу простору, акцентуючи на тому, що герої певною мірою залежать від простору. П. Флоренський погоджується, що питання простору не може бути другим. Н. Юрасова стверджує, що час художнього твору послуговується не лише відтворенням різних властивостей часу фізичного, він корелює зі світоглядом самого автора та його власним уявленням про час (Юрасова, 2008: 257). Проблема часопростору є однією з найбільш актуальних і складних проблем сучасного літературознавства.

Метою дослідження є аналіз роману Тоні Моррісон «A Mercy» під кутом зору історичного хронотопу. Актуальність дослідження полягає у тому, що під цим кутом зору роман «A Mercy» не розглядався.

Відповідно до мети поставлені такі завдання:

- продемонструвати фундаментальний зв'язок часових і просторових відносин;
- акцентувати роль хронотопу в побудові сюжету;
- виявити значення хронотопу для розкриття розуміння автором специфіки зображеного історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Історичний хронотоп, виділений із категорії хронотопу, характеризується тим, що забезпечує твору національну й історичну специфіку. Історичний часопростір включає проблематику, типову для зображеного конкретно-історичного періоду, та конфлікти, зумовлені історичними процесами певної доби.

У романі «А Мерсу» Тоні Моррісон звертається до історії США, а точніше, до передісторії, оскільки дія відбувається у XVII столітті, «коли США як держави ще не існувало, а територія була поділена між корінним населенням і колоністами з Англії, Португалії та Голландії» (Телегіна, Радецька, 2020: 124). З одним із головних героїв роману Джейкобом Ваарком читач знайомиться у дорозі, коли той рухається з північного штату в південний. Перетинаючи Вірджинію, герой роздумує над прийнятими тут нещодавно законами. У романі точно вказані місце і час – Вірджинія, 1682 рік, чим акцентується час офіційного узаконення рабства і закріплення його жорстокими правовими актами. Герої роману страждають від різних форм рабства, поширених у той період, від позиттивного спадкового рабства до боргового. Рабство у цьому творі зображується як універсальне явище, яке мало місце в тій чи іншій формі майже у всіх регіонах. Роман «А Мерсу» звучить голосами його героїв: англо-голландського фермера, торговця Джейкоба Ваарка; його дружини Ребекки, котра прибула з Англії; корінної американки Ліни, плем'я якої було знищено віспою, яку завезли на континент європейці; невольниці Флоренс, котру віддали за борги; Сорроу, кольорової прибуду, яка через відсутність документів теж стає рабинею, та двох білих чоловіків, що опиняються у борговому рабстві. Історії цих героїв переплітаються, а в їхніх голосах звучить біль від пережитого у боротьбі за виживання.

Джейкоб Ваарк – представник європейських іммігрантів, амбіційний авантюрист, який ретельно будує свій світ у Новому Світі: «Breathing the air of a world so new, almost alarming in rawness and temptation, never failed to invigorate him» (Morrison, 2009: 13). Спочатку Джейкоб не був прихильником работоргівлі, він вважав це абсолютно неправильним та огидним і хотів заробляти фермерством: «Flesh was not his commodity» (Morrison, 2009: 25). Джейкоб їде на плантацію португальського рабовласника Д'Ортеги, щоб отримати гроші, які той йому заборгував, але коли стало зрозуміло, що борг у грошовому еквіваленті він не отримає: «it became clear what D'Ortega had left to offer. Slaves.» (Morrison, 2009: 25), він, хоча і неохоче, забирає за борги маленьку Флоренс,

котра стала його другою рабинею. Перед тим він вже купив Ліну, хоча і вважав рабство злом.

Під час перебування Джейкоба у Меріленді підкреслюються характерні для того часу культурні відмінності та відмінності побуту між північними та південними штатами. Джейкоба вражає будинок Д'Ортеги. Навіть найбагатші люди у його штаті не будували кам'яні оселі: «He had never seen a house like it. The wealthiest men he knew built in wood...» (Morrison, 2009). Обід і поведінка господарів примушують його ще гостріше відчувати соціальні, побутові та культурні розбіжності: «At dinner he feels uncomfortable and unpleasantly surprised at everything: food, manners, clothes, periwigs, perfume, the unnecessary luxury, the hypocrisy of the host and hostess» (Bystrov, Telegina, 2020: 291).

Ще однією яскравою ознакою історичного періоду є згадки Джейкоба про повстання 1676 року, у якому раби та слуги об'єдналися, намагаючись скинути своїх багатих білих господарів. Повстання Бекона жажнуло рабовласників, але спонукало їх не до послаблення гноблення, а до ще більшого обмеження прав чорношкірих і корінних жителів: «By eliminating manumission, gatherings, travel and bearing arms for black people only; by granting license to any white to kill any black for any reason; by compensating owners for a slave's maiming or death, they separated and protected all whites from all others forever» (Morrison, 2009: 11–12). Впроваджені південними штатами закони є характерною ознакою XVII століття. Вони надавали великі привілеї євреям, позбавляли рабів будь-яких прав і сприяли поширенню рабовласницької системи за межі Півдня. Згодом і Джейкоб Ваарк починає заробляти на дешевій рабській праці на Барбадосі.

Ліна – перша робітниця, котру купив Джейкоб Ваарк. Народжена вільною, представниця корінного населення вимушена працювати на європейських господарів. Простір, у якому дівчина опинилася після загибелі її селища, виявився для неї справжнім викликом. Пресвітеріани, яким її віддали солдати, обмежували її волю різними заборонами, спираючись на те, що вона є дикункою, котру треба вчити правил життя. Зрештою, не отримавши від індіанки бажаної покірності та бажаного над нею контролю, вони просто виставили її на продаж, рекламуючи наче звичайний товар: «Hardy female, Christianized and capable in all matters domestic available for exchange of goods or specie» (Morrison, 2009: 61), і відбулося це у північному штаті. Тоні Моррісон показує, як прибуткова в умовах колоніальної економіки рабовласницька система поступово розповзається

по континенту, хоча спочатку існувала тільки у південних штатах. Яскравими прикметами часу є оголошення, характерні для XVII століття, які Т. Моррісон включає у текст: «A likely woman who has had small pox and measles; A likely Negro about 9 years; Girl or woman that is handy in the kitchen sensible; Five years time of a white woman; Mulatto Fellow very much pitted with small pox, honest and sober; Sober and prudent woman who; Likely wench, white, 29 years with child; Healthy Deutsch woman» (Morrison, 2009: 60–61).

Через прикмети часу окреслюється і проблематика роману – руйнація індіанських громад, загибель корінного населення через завезені європейцями інфекційні хвороби, поневолення представників корінного населення, жадливе ставлення до рабів-африканців. Прикметою XVII століття є і насиченість простору різноманітними релігійними спільнотами, більшість із яких характеризується крайніми пуританськими поглядами, забобонами й обмеженістю. Під час подорожі Флоренс потрапляє у новий для себе простір – будинок Вдови. Дочку Вдови Джейн релігійна громада, до якої вони належать, вважає відьмою, оскільки вона відрізняється від інших – вона косоока: «One of her eyes looks away, the other is as straight and unwavering as a she-wolf's» (Morrison, 2009: 126). Тоні Моррісон вводить у світ роману типове для північно-американських штатів XVII століття явище – «полювання на відьом». Приводів вважати жінку відьмою було досить багато – рудий колір волосся, косоокість або ж якісь інші зовнішні відхилення. Щоб довести, що вона не є демоном, Джейн повинна була терпіти страшні муки. Оскільки громада вважала, що демони кровоточити не можуть, кровоточити можуть лише люди, представники громади перевіряли, чи кровоточать її рани: «Daughter Jane holding her face in her hands while the Widow freshens the leg wounds. New strips of blood gleam among the dry ones» (Morrison, 2009: 129). Як характеристику зображеного простору в конкретний історичний період Т. Моррісон акцентує той факт, що шанс вижити був у тих, хто не виділявся. Коли на наступний день у будинку Вдови з'являються «гості», вони приймають Флоренс за диявола, оскільки ніколи раніше не бачили чорношкірих людей. Щоб перевірити кожен сантиметр її тіла, вони змусили її роздягнутися: «Eyes that do not recognize me, eyes that examine me for a tail, an extra teat, a man's whip between my legs. They want to see if my tongue is split like a snake's or if my teeth are filing to points to chew them up. To know if I can spring out of the darkness and bite»

(Morrison, 2009: 129). Час володіє цілим комплексом загальних ознак. Час у романі представлений у вигляді відрізків, але вони зливаються у єдиний історичний процес.

Тоні Моррісон ставить у центр конкретних життєвих ситуацій історичні події, які надалі визначили долі і людей, і країни загалом. Складності та причини переселення у Новий Світ європейців показані на основі історій життя Джейкоба та Ребекки, а в останній частині роману розкриваються шляхи і жадливі методи постачання рабів – це розповідь матері Флоренс про те, як вона опинилася у Новому світі. Вона згадує, що їй довелося пережити, у яких умовах їх перевозили в Америку. Європейці-переселенці з Нового Світу домовлялися із представниками інших європейських держав, де було розвинуто мореплавство, і переправляли захоплених в Африці вільних людей у Новий Світ, перетворюючи їх на рабів. Мати Флоренс із жахом згадує цю подорож: «I think men thrive on insults over cattle, women, water, crops. Everything heats up and finally the men of their families burn houses and collect those they cannot kill or find for trade. Bound with vine one to another we are moved four times, each time more trading, more culling, more dying» (Morrison, 2009: 192). Через світосприйняття чорношкірої рабині Тоні Моррісон відтворює реалії XVII століття. Цінність майбутніх рабів була невеликою. Работорговці одразу закладали в розрахунок збитки, усвідомлюючи, що у таких умовах дойдуть не всі: «When the canoe heeled, some of us jumped, others were pulled under and we did not see their blood swirl until we alive ones were retrieved and placed under guard» (Morrison, 2009: 192–193). Корабель рухався у напрямку Барбадосу і, коли він прибув до місця призначення, рабів вивантажили, наче диких звірів, і одразу виставили на продаж. Саме тоді мати Флоренс дізналася, що вона негритянка, і познайомилася зі своїм майбутнім хазяїном: «It was there I learned how I was not a person from my country, nor from my families. I was negrita. Everything. Language, dress, gods, dance, habits, decoration, song – all of it cooked together in the color of my skin. So it was as a black that I was purchased by Senhor» (Morrison, 2009: 194). Історичним фактом є те, що рабів заводили як тварин із метою розмноження. Це було вигідно господарям, оскільки діти, яких народжували рабині, надалі ставали їхньою власністю також. Це відбувалося у темному приміщенні, щоби у чоловіків не виникло ніяких батьківських почуттів до майбутніх маленьких рабів: «I don't know who is your father. It was too dark to see any of them. They came at night and took we three including

Bess to a curing shed. Shadows of men sat on barrels, then stood. They said they were told to break we in» (Morrison, 2009: 191).

Характерною ознакою рабовласницької системи XVII століття є і той факт, що чорношкірі жінки-рабині у більш жорстких формах відчували пригнічення з боку європейців. Вони не тільки виконували важку роботу, але і ставали жертвами зґвалтувань і знущань: «There is no protection. To be female in this place is to be an open wound that cannot heal. Even if scars form, the festering is ever below.» (Morrison, 2009: 191). Тому коли мати Флоренс помітила, що Д'Ортега почав звертати увагу на її малолітню дочку, вона готова була ніколи не бачити її, віддати чужим людям, оскільки знала, що Флоренс приречена на таку саму долю, як і вона сама – терпіти всі знущання та забаганки свого хазяїна, в тому числі й сексуальні: «One chance, I thought. There is no protection but there is difference» (Morrison, 2009: 195). Вона усвідомила різницю у погляді на її дочку Д'Ортеги та чоловіка з Півночі – Джейкоба Ваарка: «There was no animal in his heart. He never looked at me the way Senhor does. He did not want» (Morrison, 2009: 191).

Інший аспект рабства у просторі Америки XVII століття відтворено через долі білих слуг, котрі працювали на фермах північноамериканських штатів і зазнавали дискримінації. У романі Моррісон «A Mercu» це двоє європейців – Віллард і Скаллі, які на сусідній фермі відпрацьовують борги, один – за перевезення його в Америку, а інший – за борги матері. На ферму кожені з них потрапив не з власної волі. Віллард ще у чотирнадцятирічному віці був проданий на сім років служби, але у віці 21 року, коли він сподівався на звільнення, йому додали ще три роки служби через численні порушення та спроби втечі. Додавали термін і вигадані провини: «Theft of a shoat was invented and thrown in just to increase Willard's indebtedness» (Morrison, 2009: 175). Хазяїн ферми, користуючись безграмотністю та необізнаністю хлопців, мав змогу продовжити угоду на невизначений час: «The original seven years stretched to twenty-some» (Morrison, 2009: 67). Зрештою Віллард підсвідомо прирівняв себе до звичайного, хоч і білого, але раба: «He knew his rank...». (Morrison, 2009: 177).

Скаллі спершу був змушений відробляти контракт матері, дія якого після її смерті перейшла на нього, але так званий «батько», виплативши залишок боргу його матері, здав Скаллі в оренду: «...leasing the boy to his current master for a span of time soon to end, although Scully was not privy to exactly when» (Morrison, 2009: 67). Скаллі

знав про існування контракту, але ніколи його не бачив, тому точного терміну своєї служби він не знав. Через долі цих двох слуг Тоні Моррісон вводить у роман ще одну характерну ознаку XVII століття – неграмотність людей нижчого соціального стану, яку землевласники часто використовували з метою поневолення. Отже, у межах історичного хронотопу Тоні Моррісон докладно відтворює реалії Нового Світу XVII століття, описуючи численні подробиці життя колоністів: сцени перевезення та продажу рабів, ведення господарства, подробиці взаємин невольників і господарів, індіанців і європейців, деталі побуту.

Висновки. Письменниця вміло занурює читача в атмосферу конкретного простору і конкретного історичного часу, переломлює долі героїв через історичні події та специфічні особливості історичного розвитку, внаслідок чого історичний хронотоп набуває сюжетного значення, стає організаційним центром виникнення, переплетення і розв'язання сюжетних ліній. Незважаючи на те, що у романі описуються не значущі історичні події, а долі простих людей, історичний хронотоп у ньому має велике зображальне значення, оскільки вся тканина роману просякнута духом часу завдяки багаточисленним прикметам часу, характерним для конкретного простору. Ці прикмети разом із введеними у роман історичними фактами забезпечують можливість підняти характерні для цього історичного періоду проблеми. Через призму історичного хронотопу автору вдалося детально відтворити реалії Нового Світу XVII століття – позбавлення кольорового населення прав і свобод, узаконення рабовласництва й укорінення його у свідомості колонізаторів. Перетинаючись і накладаючись один на інший, часопростори персонажів слугують відправною точкою для розгортання сюжету, оскільки саме час і простір об'єднують ці розрізнені історії у єдине ціле відповідно до задуму автора. Історичний хронотоп дає можливість усвідомити трактовку автором зображеного періоду як періоду становлення й узаконення рабства на території Північної Америки та відповідного розшарування населення із подальшим закріпленням прав за одними та позбавленням прав інших.

Перспективи подальших досліджень відкриваються у можливості виявлення інших видів хронотопу в розглянутому творі з подальшим аналізом їх функцій, у можливості теоретичних узагальнень щодо часових і просторових відносин у художніх творах, а також у плані поглиблення вивчення самотності стилю Тоні Моррісон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва : «Художественная литература», 1975. 504 с.
2. Карасик О.Б. «Жалость» Тони Моррисон: идейно-художественное своеобразие романа. *Филология и культура*. 2010. № 20. С. 152–155.
3. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. 344 с.
4. Лотман Ю.М. О русской литературе. Статьи и исследования: история русской прозы и теория литературы. Санкт-Петербург : Искусство, 1997. 700 с.
5. Телегіна Н., Радецька Н. Хронотоп дороги в романі Тоні Моррісон «А Мерси». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 32. Т. 2. С. 123–128.
6. Юрасова Н.Г. Проблемы методологии анализа художественного времени. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2008. № 3. С. 253–258.
7. Bystrov Y., Telegina. N. Polyphony of Toni Morrison's A Mercy: The Fugal Form. *Neophilologus*. 2019. Vol. 104, Issue 2. P. 283–300.
8. Morrison T. A Mercy. New York: Vintage International, 2009. 196 p.
9. Shrivastava J., Varghese J. A Cognitive Approach to the Trauma Narrative in Toni Morrison's A Mercy. *Language and Semiotic Studies*. 2016. Vol. 2. № 1. P. 133–145.

REFERENCES

1. Bakhtin M.M. Voprosy Literaturny i estetiki. Issledovaniya raznykh let [Issues of Literature and Aesthetics]. Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1975. 504 p. [in Russian].
2. Karasik O.B. “Zhalost” Toni Morrison: idejno-khudozhestvennoe svoeobrazie romana [“A Mercy” by Toni Morrison: the ideological and artistic originality of the novel]. *Philology and Culture*. 2010. № 20, pp. 152–155 [in Russian].
3. Kopystianska N. Chas i prostir u mystetstvi slova [Time and Space in Literary Arts] : monohrafiia. Lviv: PAIS. 2012. 344 p. [in Ukrainian].
4. Lotman Yu.M. O russkoi literature. Statti i issledovaniya: istoriya russkoi prozy i teoriya literatury [About Russian literature. Articles and Research: History of Russian Prose and Theory of Literature]. Sankt-Peterburg : Iskustvo. 1997. 700 p. [in Russian].
5. Telegina N., Radetska N. Khronotop dorogy v romani Toni Morrison “A Mercy” [The Chronotope of the Road in Toni Morrison's novel “A Mercy”]. *Humanities Science Current Issues*. 2020. Issue 32. Vol. 2, pp. 123–128. [in Ukrainian].
6. Yurasova N.G. Problemy metodologii analiza khudozhestvennogo vremeni. [The Problems of the Methodology of the Analysis of the Artistic Time]. *Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N.I. Lobachevsky*. 2008. № 3, pp. 253–258. [in Russian].
7. Bystrov Y., Telegina N. Polyphony of Toni Morrison's A Mercy: The Fugal Form. *Neophilologus*. 2020. Vol. 104, Issue 2. P. 283–300. [in English].
8. Morrison T. A Mercy. New York: Vintage International, 2009. 196 p.
9. Shrivastava J., Varghese J. A Cognitive Approach to the Trauma Narrative in Toni Morrison's A Mercy. *Language and Semiotic Studies*. 2016. Vol. 2, № 1. P. 133–145.